

SOSYAL DEVLET POLİTİKALARI BAĞLAMINDA ERZURUM GUREBÂ HASTANESİ

ERZURUM GUREBÂ HOSPİTAL IN THE CONTEXT OF SOCIAL STATE POLİCİES

Meryem ÇEKİM*

Öz

Osmanlı toplumunda sosyal yardım müessesesi olarak benimsenen sağlık kuruluşları Sultan II. Abdülhamid döneminde ilerleme kaydederek ülke topraklarının geneline yayılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, Erzurum Gurebâ Hastanesi sosyal devlet politikaları bağlamında ele alınarak incelenmiştir. Çeşitli hastalıkların tedavi edildiği kamu hastaneleri niteliğinde olan gurebâ hastaneleri; halkın yardımları, belediyelerin ayırdığı tahsisat ve devlet adamlarının teşebbüsleri ile yapılmıştır. Bu yapılardan biri Erzurum Gurebâ Hastanesi olup 1 Eylül 1904'te resmi olarak açılmıştır. Hastaneye Sultan II. Abdülhamid'in ismine izafeten Hamidiye adı verilmiştir. Halktan toplanan yardımlar, Erzurum Belediye Başkanı Şerif Bey'in katkılarıyla yapılan hastanede yoksullar, kimsesizler, yaralı askerler, salgın hastalıklara yakalanan kişiler ücretsiz bir şekilde tedavi edilmiştir. Hastanenin bakım, onarım, daimi masrafları başta Erzurum Belediyesi tarafından karşılanmıştır. Belediye bir süre sonra bu masrafları karşılayamayacak duruma gelmiş ve devlet yardımına başvurulmuştur. Beklenen yardım uzun süre tahsil edilmeyince hastane 1913'te özel idareye bağlanmış, 1923'ten sonra ise numune hastanesine dönüştürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Gurebâ, Hastane, Sosyal Devlet, Şerif Bey.

Abstract

Health institutions, which were adopted as social welfare institutions in Ottoman society, made progress during the reign of Sultan Abdülhamid II and spread throughout the country. In this context, Erzurum Gurebâ Hospital is analyzed in the context of social state policies. Gurebâ hospitals, which were public hospitals where various diseases were treated, were built with the help of the people, the allocations allocated by the municipalities and the initiatives of statesmen. One of these buildings was Erzurum Gurebâ Hospital, which was officially opened on September 1, 1904. The hospital was named Hamidiye in honor of Sultan Abdülhamid II. In the hospital, which was built with the contributions of donations collected from the public and the contributions of Erzurum Mayor Şerif Bey, the poor, orphans, wounded soldiers, and people suffering from epidemics were treated free of charge. The maintenance, repair and permanent expenses of the hospital were initially covered by the Municipality of Erzurum. After a while, the municipality was unable to cover these expenses and government aid was requested. When the expected aid was not collected for a long time, the hospital was affiliated to the special administration in 1913, and after 1923 it was transformed into a sample hospital.

Keywords: Erzurum, Gurebâ, Hospital, Social State, Mr. Şerif.

GİRİŞ

Gurebâ, Arapça kökenli bir kelime olup garîb kelimesinin çoğuludur (Pakalın, 1971, s. 680). Bu kelime sözlüklerde “kimsesiz, zavallı; gurbette, kendi memleketi dışında bulunan, yabancı” şeklinde tanımlanmıştır (Devellioğlu, 2001, s. 409; TDK, 1998, s. 814). Gurebâ hastanesi kavramı ise “kendini baktırmaya serveti müsaid olmayan fukaranın meccanen bakılıp tedavi oldukları hastane” olarak izah edilmiştir (Şemsettin Sami, 1317, s. 964). XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren darüşşifaların yerini alan bu hastaneler çağın tıp uygulamaları ve görev dağılımına uygun olarak Osmanlı coğrafyasının genelinde açılmaya başlamıştır. Çeşitli hastalıkların tedavi edildiği kamu hastaneleri niteliğinde olan gurebâ hastaneleri halkın yardımları, belediyelerin ayırdığı tahsisat ve devlet adamlarının teşebbüsleri ile yapılmıştır (Sarı vd., 2014, s. 4).

Osmanlı tarihinde gurebâ ismiyle bilinen ilk hastane 1837 yılında Edirnekapı’da açılmıştır. Edirnekapı Gurebâ Hastanesi yaklaşık altı yıl hizmet vermiş daha sonra kapanmıştır. Osmanlı Devleti’nin ikinci gurebâ hastanesi olarak Bezm-i Alem Vakıf Gurebâ Hastanesi kabul edilmiştir. Hakkında en fazla bilgi olan ve günümüzde hizmet vermeye devam eden tek gurebâ hastanesidir. Üçüncüsü Mekke Gurebâ-i Müslimin Hastanesi olup bundan sonra imparatorluğun çeşitli yerlerine yoksul, kimsesiz, yolcular için gurebâ hastaneleri inşa edilmiştir (Mursal, 2017, s. 2).

Sultan II. Abdülhamid döneminde gurebâ hastanelerine hangi bölgelerde ihtiyaç olduğu, mevcut olanların durumu ile alakalı araştırmalar yapılmıştır (BOA, DH. MKT, 688/6). Araştırmalar neticesinde mevcut hastanelerin bakım ve onarımı yapılarak sağlık hizmetlerine devam etmeleri sağlanmıştır. Akabinde hastane ihtiyacı olan yerlerin büyük kısmına gurebâ hastaneleri inşa edilmeye başlanmıştır. Bu tür yapıların inşası için halktan para toplamak ve yerel gelirlerden bir bütçe oluşturmak Sultan II. Abdülhamid döneminde en çok başvurulan yöntem olmuştur. Ayrıca halkın gayretlendirilmesi, hizmette yararlılığın artırılması için taltif objesi madalya ve nişanlardan sıkça yararlanılmıştır. Bu objelerin verilmiş şartlarına dair bilgiler nizamnamelerinde detaylı olarak açıklanmıştır. (Çekim & Doğanay, 2023, s. 216).

Sultan II. Abdülhamid döneminde inşası kararlaştırılan, temeli atılan, resmi açılışı yapılan, genişletilen ve onarılan gurebâ hastanelerinin buldukları vilayet ve ilçeler alfabetik olarak aşağıda sıralanmıştır. Bunlar Adana, Alaiye (Antalya), Alaşehir, Ankara, Antalya, Antep, Aydın, Ayvalık, Bağdat (Irak), Balıkesir, Bartın, Beyrut (Lübnan), Bingazi (Libya), Bolu, Bursa, Cidde (Suudi Arabistan), Çankırı, Debre-i Bâlâ (Makedonya), Dedeğaç (Yunanistan), Demirhisar (Yunanistan), Derne (Trablusgarp), Diyarbakır, Drama (Yunanistan), Edirne,

Erzurum, Eskişehir, Filibe (Bulgaristan), Gümölcine (Yunanistan), Halep (Suriye), Hamidâbâd (Isparta), Hums (Trablusgarb), Humus (Suriye), Isparta, İskeçe (Yunanistan), İskenderun, İstanbul, İzmir, İznik, Karahisar-1 Sahib (Afyon), Karahisar-1 Şarkî (Şebinkarahisar), Kavala (Yunanistan), Kayseri, Kesriye (Yunanistan), Kırkağaç, Kırkkilise (Kırklareli), Konya, Kuşadası, Malatya, Manastır (Makedonya), Manisa, Mardin, Medine, Mekke (Suudi Arabistan), Mersin, Musul (Irak), Nazili, Necef (Irak), Ordu, Ödemiş, Resmo (Girit, Yunanistan), Rize, Rodos (Yunanistan), Safranbolu, Samsun, Sana (Yemen), Selanik (Yunanistan), Sinop, Sivas, Soma, Suşehiri (Sivas), Şam (Suriye), Trabzon, Trablusgarp (Libya), Urfa, Üsküp (Makedonya), Yafa (İsrail), Yanya (Yunanistan) ve Yemen'dir (Sarı vd. 2014, s. 8-12).

Bu çalışmada, Anadolu sınırları içinde yer alan, Erzurum Gurebâ Hastanesi'nin tarihsel süreci, işleyişi ve muamelat kalıpları sosyal devlet politikaları bağlamında ele alınarak detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Tarihsel araştırma yöntemi esas alınarak hazırlanan çalışmaya en önemli katkıyı Cumhurbaşkanlığı Osman Arşivi'nde yer alan kayıtlar sağlamıştır. Bu doğrultuda arşiv kayıtları tasnife tabi tutularak tahlil edilmiştir. Kayıtların yanı sıra araştırma ve inceleme türü eserlerden de yararlanılarak çalışma sağlam bir zemine oturtturulmaya çalışılmıştır.

1. Erzurum Gurebâ Hastanesi'nin Tesis Edilme Süreci

Erzurum vilayeti, bulunduğu konum itibariyle yalnızca şehir halkının değil aynı zamanda çevredeki köy ve kazaların da yegâne sağlık merkezi olması hasebiyle büyük öneme sahiptir (Küçükkuşurlu, 2008, s. 182). Vilayete gurebâ hastanesi kurulma meselesi ilk kez Envar-ı Şarkıyye Gazetesi'nde geçmiştir. 5 Temmuz 1867'de Erzurum'da vilayet gazetesi namıyla yayın hayatına giren Envar-ı Şarkıyye, Anadolu'da yayımlanan Türkçe ilk gazetedir (Yıldırım, 2021, s. 35). Bu gazetenin 27 Mayıs 1869 tarihli nüshasında gurebâ hastane için şu ifadeler kullanılmıştır:

“Erzurum'da bir Gureba hastahanesi ve memleket tabibi olmadığından sahihen teessüf olunur. Ey merhametli ve insafli olan vatandaşlarım, böyle bir eseri celülitibarın rehini meydana zuhur olmasından olacak fedakârlık, ne kadar memduh ve müstahzin olduğunu nazar-ı insafınıza arz ile; asarı fiiliyesini vücuda getirilmesi emrinde hemşehrilerimi ihtarda kendümü bahtiyar addederim. Rabbim; tesiratıhanisini halk ile muvaffak buyursun. Âmin.” (Gezgin & Işık, 2018, s. 22-23).

Hastane inşası için yapılacak fedakârlıkların övgüye layık olduğu gazete de açıkça belirtilmiş akabinde halktan yardımlar toplanmaya başlanmıştır. Kaymakamlar, komutanlar, subaylar, memurlar, adliye-idari meclis azaları, hanedan üyeleri başta olmak üzere pek çok kişide hastane inşası için para yardımında bulunmuştur (Başar, 1978, s. 50). Nitekim yardım toplama

faaliyetleri uzun yıllar sürmüş hastanenin kurulma meselesi sık sık gündeme gelmiştir. Bu mesele bilhassa 1890'lı yılların ortalarında Şükrü Bey'in Erzurum Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde tekrar ortaya çıkmıştır (Küçükuşurlu, 2008, s. 180).

Erzurum vilayetinde gurebâ ve belediye hastanesi olmadığından yoksul ve kimsesiz hastalar 1895 yılına kadar askeri hastanede tedavi edilmiştir. Erzurum Belediyesi bu hastaların iâşe ve ilaç masraflarını üstlendiği gibi bazı hastane personellerinin ücretlerini de kendi bütçesinden ödemiştir. Seraskerlik makamı tarafından IV. Ordu Müşiriyetine gönderilen 7 Temmuz 1895 tarihli evrakta yoksul hastaların askeri hastanelerde tedavi edilme uygulamasının yoksul olmayanlar tarafından suiistimal edildiği belirtilerek bundan sonra sivil hastaların askeri hastanede tedavi edilmeyeceği (BOA, DH. MKT, 439/69; BOA. İ.DH. 1367/20) kararı açıklanmıştır. Bu karar üzerine Erzurum belediyesinden bir gurebâ hastanesi tesis etmeleri istenmiştir (Küçükuşurlu, 2008, s. 180). Belediyelere, yoksulları koruma ve hastane tesis etme görevi 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile verilmiştir. Nizamname göre

“... a'mâ ve bizeban (kör ve dilsiz) ve yetim be bivaye (nasipsiz, mahrum) çocukların terbiyesi ve fukara ve muhtâcîn hastahanelerinin tertibi ve işe güce muktedir olmayan erbab-ı ihtiyacın iâşesi zımında refte refte (azar azar) hastahane ve gurebahane ve sanayi mektepleri teşkili ve bu tarik ile sual (dinlenmek) mecburiyetinden erbab-ı ihtiyacın tahlisi (kurtarılmaları) hususları ...” (Özbek, 2018, s.591).

belediyenin görevleri olarak ifade edilmiştir. Üstelik 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ve Viladat Belediye Kanunu'nda da aynı görevler tekrarlanmıştır (Özbek, 2018, s. 591). Bu görevleri yerine getirmekle mükellef olan Erzurum belediye meclisi, inşa edilecek hastane masrafları için bir takım incelemelerde bulunmuştur. İnceleme sonucunda yirmi yataklı bir hastane için demirbaş eşya, yatak takımları, hastane kirası, istihdam edilecek müdür, kâtip, vekilharç hademe maaşları, hastaların yiyecek, içecek ve yakacak masraflarının yaklaşık olarak yıllık yetmiş bin kuruşa tekabül edeceği görülmüştür (Küçükuşurlu, 2008, s. 180).

Belediyenin bu masrafları ödemesi mümkün olmadığı için Erzurum'a çevre vilayetlerden getirilecek her çeşit ticaret eşyası ve erzak için araba ve nakil hayvanlardan duhuliye resmi alınması için irade çıkarılmıştır. Buna göre faytonların her birinden seksener, öküz arabaları yükünden kırkar, deve, esb gibi hayvanların yükünden yirmişer, her merkep yükünden onar; taze ve kuru meyve, kuru erzak ve levazımın deve, esb yükünden yirmişer, merkep yükünden onar, hayvan ve diğer araba yükünden toplam ellişer paranın duhuliye vergisi olarak alınmasına karar verilmiştir (BOA, DH. MKT, 2251/32). Mezkur gelirler hastane yapımının karşı karşıya kaldığı ekonomik engelleri ortadan kaldıramaya yetmediği gibi hastanenin yapımı ve açılışı ileri bir tarihe ertelenmiştir.

2. Erzurum Gurebâ Hastanesi'nin Açılışı

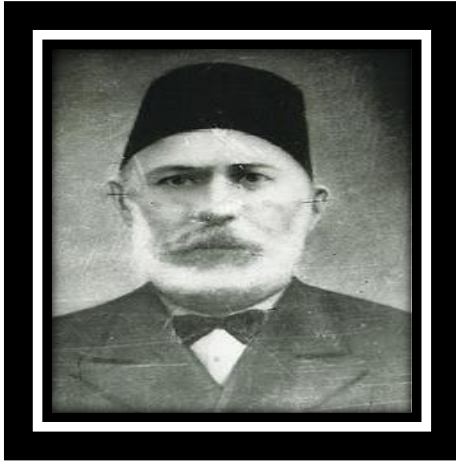
Erzurum vilayetine gurebâ hastanesi inşa etme girişimi 1869'dan 1902 yılına kadar sürmüştür. Bu girişim yaklaşık otuz üç yıl gibi uzun bir zamana tesadüf etmiştir. Erzurum Belediye Başkanı Şerif Bey'in temel atma töreni için hazırladığı davetiyede yer alan tarihte bu durumu destekler niteliktedir.

“İzzetlü Efendim, Mekteb-i İdadî-i askerî civarındaki arazi üzerine bi-mennihi tealâ inşası mukarrer olan Gureba Hastahanesi vaz-ı esasi resmi velâdi bahirrüsadeti cenabı-ı tacidariye şeref-müsadif olan yarınki Pazartesi günü icra ve bu vesile ile deveatı mefruzai hazreti cihan bani ifa kılınacağından yevmi mezkûrda saat yedi buçuktan sekize kadar mahalli mezkûrda müheyya olan çadıra teşrife rağbet buyrulması mütemannadır efendim. Emr-i irade efendimindir. 3 Teşrinisani 1318 Reisi Belde.” (Başar, 1978, s. 51).

Erzurum Gurebâ Hastanesi'nin temeli 3 Teşrinisani 1318/16 Kasım 1902'de atılmıştır (Taneli & Şahin, 2013, s. 35). Yapımını üstlenen belediye, gelirlerini artırmak amacıyla payitahta sık sık başvuru da bulunmuştur. Ancak hastane masrafları için yakıt arabalarından duhuliye adı altında vergi alması uygun bulunmamıştır (BOA, DH. MKT, 476/61). Aynı şekilde vilâyete giriş yapan ticaret arabalarından alınan duhuliye vergisinin artırılması talebi de payitahtça kabul edilmemiştir (BOA, ŞD, 1523/8).

Hastane için Erzurum Belediye Başkanı Şerif Bey, vilayete yiyecek getiren çevre köylülerden para toplamış, gönüllülerle birlikte hastane için taş taşımıştır (Tonbul & Forta, 2009, s. 61). Uzun zamandır açılması düşünülen ancak bir türlü teşebbüs edilmeyen Erzurum Hamidiye Gurebâ Hastanesi, 1904 yılında Belediye Başkanı Şerif Bey'in gayreti ve Erzurum halkının katkılarıyla altı bin lira harcanarak inşa edilmiştir (Karataş, 2010, s. 42).

Erzurum Belediye Başkanı Şerif Bey, hastane konusunda göstermiş olduğu üstün hizmet ve gayretlerden ötürü üçüncü rütbeden Nişan-ı Osmanî ile taltif edilmiştir (BOA, İ. TAL, 353/1). Ayrıca haiz olduğu saniye sınıf-ı mütemayizi rütbesi mîr-i mîrânlığa yükseltilmiştir (BOA, DH. MKT, 902/19).

Resim 1. Hastanenin Kurucusu Erzurum Belediye Başkanı Şerif Bey

(Kaynak: Küçükuşurlu, 2008)

İnşası tamamlanan hastanenin resmi açılış töreni Sultan II. Abdülhamid'in cülus yıl dönümüne denk getirilmeye çalışılmıştır (BOA, DH. MKT, 732/14). Ayrıca hastaneye padişahın isminin verilmesi için müsaade istenmiştir. Bunun için gerekli izinler padişah iradesiyle alınmıştır (BOA, DH. MKT, 883/29; BOA, İ. HUS, 120/8; BOA, İ. DH, 1427/17). Sonuç olarak hastanenin resmi açılışı 1 Eylül 1904 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

“Sâye-i ma‘muriyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde Erzurum’da inşa ve cülûs-u meymenet me‘nus-ı hazret-i hilâfetpenâhiye müsadif yevm-i mes’ud da resm-i küşadı icra edilen ve nâm-ı meal-i ittisam-ı hazret-i veli nimet-i biminnet-i e‘azamı ile kesb-i şeref eyleyen hastahanenin resmidir. (Rumi) 19 Ağustos 1320.” (BOA, Y.EE. d, 413).

Resim 2. Erzurum Gurebâ Hastanesi'nin resmi açılış töreni

(Kaynak: BOA, Y.EE. d, 413).

Erzurum Belediye Başkanı ile aynı ismi taşımakta olan Erzurum Sıhhiye Müfettişi Doktor Şerif Bey (Küçükkuşurlu, 2008, s. 183) Erzurum Vilâyeti Sıhhî ve İctimai Coğrafyası adlı eserinde hastanenin açılmasıyla hastalıkların önüne geçilebileceğini şu sözlerle belirtmiştir:

“... Mezkûr hastahânenin tekemmülüne doğru pek büyük bir hatve atılmış olacağı ve bu sâyede memleketin lâ-büdd ve lâ-yefna bî-çâregân ve fukarasının ve emrâz-ı müteaddide ma'lûyetinin vâsıtasızlık yüzünden giriftâr oldukları mesâibe bir hâtıme verilmiş olacağı maâl-mesâr zikr olunur.” (Doktor Şerif Bey, 2011, s. 154).

Erzurum Gurebâ Hastanesi'nin bakımı ve daimi masrafları Belediye Nizamnamesi gereğince birkaç yıl Erzurum Belediyesi tarafından karşılanmıştır. Ancak ekonomik sıkıntılardan ötürü belediyenin bu masrafları karşılayamayacağı Vali Mehmed Emin Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği raporda da belirtilmiştir. Rapora göre Erzurum Belediyesinin hastane masrafları için devlet yardımına başvurması gerektiği şu şekilde ifade edilmiştir:

“ 51 mahalle ile 50.000 nüfusa ve beş kışla ve bir merkez kalasıyla müteaddid mevâki-i müstahkemeye ve binlerce askere câ-yı arâm olmuş olan Erzurum şehrine karşı mühim vezaif-i ümrâniye ve tanzîfiye ve hidemât-ı sıhhiye ve hayâtiyenin ifâsıyla mükellef olduğu halde maalesef ki bu zavallı daire 4–5.000 lira arasında bulunan ve mesârifine nisbetle bugün beş altı yüz lira açığı olan bir bütçe ile şu saatte bu vezaif ve hidemâtın hiç birini matlûb derecede yapamamak ıstırabıyla çırpınmakta olduğu ...” (Karataş, 2010, s. 39).

3. Erzurum Gurebâ Hastanesi'nin Fiziki Yapısı

Topoğrafik koşullara uygun olarak inşa edilen Erzurum Hamidiye Gurebâ Hastanesi, bodrum, iki kat ve çatı arasından müteşekkildir. Bodrum kısmında kapıcı ve hizmetliye mahsus iki oda ile iki gasilhane, üç odunluk, birer adet ambar, çamaşırhane, kiler, mutfak ve altı abdesthane bulunmaktadır. Yapının birinci katında; iki büyük hol, bir meclis salonu, bir adet eczane ve cerrah odası, iki muayene odası, müdür ve kâtime mahsus iki oda, altışar yataklı iki hasta koğuşu, diğer iki oda, iki gasilhane ile altı abdesthane vardır. İkinci katında bir salon, yirmişer yataklı iki koğuş ile dört adet hususi hasta odası ve yine iki büyük hol mevcuttur. Çatı arası ise bir hol ve bir oda bulunmaktadır (Cevzîliler & Öncü, 2013, s. 84; BOA, Y. PRK. UM, 74/106). Bu tasarım, hastanenin mimari yapısını, çevresel etkenlere adapte olacak şekilde planlamış ve farklı fonksiyonları içeren katmanları içermektedir.

Resim 3. Erzurum Gurebâ Hastanesi'nin genel görünümü

(Kaynak: Tonbul & Forta, 2009, s. 67).

Hastanenin fiziki yapısıyla alakalı olarak Erzurum Sıhhiye Müfettişi Doktor Şerif Bey “... üç kat olmak üzere yekpâre bir binâdan ibâret olub, pavyon usulü kabul edilmemiştir.” ifadesini kullanılmıştır (Doktor Şerif Bey, 2011, s. 154). Pavyon usulü, koğuş içerisindeki pis havanın dışarı atılması için iki taraftan havalandırılabilen ve tek katlı olarak inşa edilen bir sistemdir (Aksoy & Aydın, 2022, s. 226). Osmanlı Devleti’nde pavyon usulüyle inşa edilen ilk hastane yapısı 1899 yılında tamamlanarak hizmet vermeye başlayan Hamidiye Etfal Hastanesidir (Umar & Sarı, 2020, s. 478). Pavyon usulüne göre yapılan hastanelerde koğuş düzeni, ısı ve ses kontrolü, enfeksiyon geçişi ve hasta yatakları arasında gizliliğin olmaması, uzun koridor ağları gerektirmesi, yapım maliyetlerini artırması gibi olumsuzluklar nedeniyle XIX. yüzyılda mono blok sistemli hastane yapılarına geçilmiştir (Aksoy & Aydın, 2022, s. 226-227).

Yine bu dönemde Erzurum Vilâyeti Sıhhiye Müfettişi Doktor Şerif Bey tarafından hazırlanan bir rapor sayesinde Erzurum Gurebâ Hastanesi’nin fiziki yapısına dair önemli bilgiler ulaşılmıştır. Bu rapora göre;

“Hastahanenin alt katındaki oda döşemelerinin ve koridorların yontma taş ile teşrif edilmesi ve bu odalarla koridorların birbirinden ayrılması; ikinci katta ise erkek ve kadın koğuşlarının birbirinden ayırmak için bölme duvar yapılması gerekmekteydi. Bunların yanı sıra; hastanenin güney ve kuzey taraflarından ikinci kata merdiven konularak önceden yapılmış kapıların açılması, alt kattaki mutfağın hastahane haricine çıkarılması, yapılması zaruri olan hamamın hastane dışında inşası, hastanenin tamamının boyanması, kapıcı için bir oda inşa edilmesi ve hastahanenin 50 yataklı hale getirilmesi zaruriydi. Ayrıca, 500 liraya alınarak Erzurum’a gönderilmiş olan etüv makinesinin konulması için bir tedbirhane (buğu/etüv idaresi) inşası gerekmekteydi.” (Küçükuşurlu, 2008, s. 182).

Erzurum Gurebâ Hastanesi, vilâyetin batısındaki İstanbul Kapı yakınında inşa edilmiştir (Küçükkuşurlu, 2008, s. 182). Gurebâ hastanelerinin inşa edileceği yerlerle alakalı olarak Osmanlı Devleti'nin son döneminde hastane mimarisine dair askeri okullarda okutulan “*Fenni Mimari Kitabı*”nda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Hastaneler kışlalara veya gurebâ hastahanesi ise hanelere yakın ve muvaselesi kolay olmalıdır. Hastahane mevkileri ziyade çukurda olur ise hem fena havada hem de rutubette kalır. Eğer yüksekte olsa hem şiddetli rüzgâra karşı ve hem de susuz mahal de bulunur. Onun için ne yüksek ne alçak mevkilerde olmamalıdır. Keza hastahane mevkileri hastaların gönüllerine ferç vermek için şehrin en güzel ve latif en âlâ manzaraları ve en çok nezaketi olan mevki olmalıdır” (Yazıcı Metin, 2020, s. 955-956).

Erzurum Gureba Hastanesi için şehirden uzak bir yerin seçilmiş olması halkın eleştirilerine neden olmuştur (Tonbul & Forta, 2009 s. 61). Keza “o zamanki fikir ve kanaatler hastanenin şehir dışında ve şehirden oldukça uzak bir mesafe ile ayrı bulunmasını terviç” (Gürkan, 1944, s. 3) ettiğinden hastanenin uygun yere inşa edildiği düşünülmektedir. Zira bu şekilde hastane şehrin kalabalık ve gürültüsünden korunmuş, salgın hastalıkların yayılması engellenmiştir.

Kamber ve Köse Mehmet köylerinden getirilen kırmızı ve siyah taşlarla inşa edilen hastanenin planın İsviçre'den getirildiği rivayet edilmiştir (Taşkın, 2019, s. 848). Ayrıca hastane ilk yapıldığında üzerindeki mermer plakette Arap harfleri ile Şifaü'l-nas ibaresinin yazılı olduğuna dair da söylentiler bulunmaktadır (Uyaniker, 2014, s. 127). Ancak Zeki Başar, “Erzurum Gurebâ Hastanesi ve Sonrası” adlı çalışmasında “cümle kapısı üstündeki orginal kitabede, işe yarar hiç bir iz kalmadığı gibi, başka bir yazı da yoktur” ifadesini kullanmıştır (Başar, 1978, s. 49). Erzurum Gurebâ Hastanesi olarak inşa edilen yapı günümüzde “Şerif Efendi Aile Sağlığı Merkezi” olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

Resim 4. Şerif Efendi Aile Sağlığı Merkezi



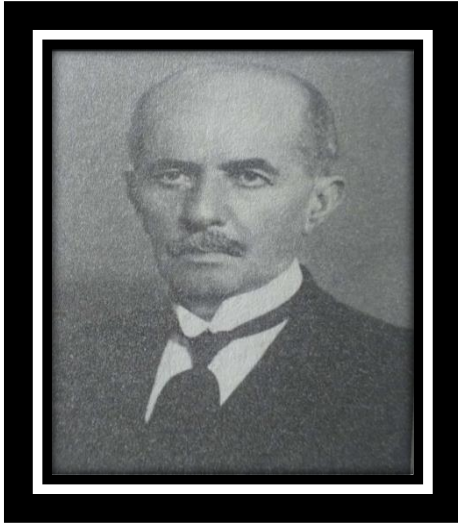
(Kaynak: https://www.serifefendiasm.com/images/uploads/35d09478d6IMG_1283.JPG. (23 Kasım 2023).

4. Erzurum Gurebâ Hastanesi'ndeki Sıhî Heyet, Diğer Personeller ve Maaşları

Hastanenin kurulduğu yıllarda nasıl bir yapılanma içinde olduğuna dair detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belgede gurebâ hastanesinde bir müdür, iki kâtip ve vekil harç, bir aşçı, altı hademe, iki çamaşırcı, bir kapıcı istihdam edileceği ve bu kişilere aylık ne kadar maaş verileceğine dair kayda rastlanmıştır (BOA, İ. DH, 1367/20). Bu kayıt dışında Erzurum Gurebâ Hastanesi'nde ilk olarak dâhiliye mütehasısı Şefik Bey, göz hastalıkları mütehasısı Şevket Bey, kulak burun boğaz hastalıkları mütehasısı Yusuf İzzettin Bey ve Operatör Tefik Bey'den oluşan bir heyet hizmet vermeye başlamıştır (Tonbul & Forta, 2009, s. 62).

Hastanede bu isimler dışında yabancı kişilerin çalıştığına dair bir kayda da ulaşılmıştır. Buna göre İngiliz Hemşire Ash Erzurum Gurebâ Hastanesi'nde yaptığı hizmetlere karşılık Sanayi Madalyası ile taltif edilmiştir (BOA, BEO, 3786/283898). Bu madalya Sultan II. Abdülhamid'in irade-i seniyyesi ile 6 Aralık 1888'de İftihar Madalyası adıyla altın ve gümüş olarak ihdas edilmiştir. İftihar Madalyası “hükümdara sadakat gösterenlere, ziraat ve sanatın ilerlemesine katkı sağlayanlara, salgın hastalık ve yangınlarda devlete, millete ve insanlığa her türlü hizmette bulunanlarla birlikte yabancılara” ödül olarak verilmiştir (Çekim, 2023, s. 29). Ancak bu madalya kısa süre sonra çıkarılan bir irade ile Sanayi Madalyası'na dönüştürülerek bu isimle anılmıştır (Çekim, 2024, s. 884).

Sıhî personeller dışında Erzurum Vilâyeti Sıhîye Müfettişliği görevini yürüten Doktor Şerif Bey'de yaptığı hizmetlere karşılık çeşitli şekillerde ödüllendirilmiştir. Bu bağlamda Doktor Şerif Bey'in rütbesi saniye sınıf-1 mütemayize yükseltilmiş (BOA, DH. MKT, 2560/104) ve dördüncü rütbeden bir kıta Nişan-ı Osmanî ile taltif edilmiştir (BOA, DH. MKT, 925/81). Kamu hizmetlerini aktif bir şekilde yerine getiren ve ülkenin gelişimine katkı sağlayan kişilere verilen bu ödüller teşvik ve motivasyon aracı olarak sıkça kullanılmıştır (Aydın, 2024, s. 7).

Resim 5. Erzurum Vilayeti Sıhhiye Müfettişi Şerif Bey

(Kaynak: Doktor Şerif Bey, 2011, s. 54)

Erzurum Vilâyeti Sıhhiye Müfettişi Şerif Bey'in, Erzurum Vilâyeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası adlı eserinde hastanede görev yapan kişilerin isimleri, aldıkları maaş ve istihdam edildikleri alanlar hakkında detaylı bilgiye ulaşılmıştır. Buna göre hastane emaneti ile vazife-i kitabetde müstahdem Akif Efendi'nin aylık maaşı dört yüz elli kuruş, tabib-i evvel, tabib-i sani operatör maaşı dört yüzer kuruş, Tımarcı Münif Efendi'nin maaşı üç yüz elli kuruş, eczacı (vekaletle) maaşı iki yüz kuruş, Hademe Mehmet, İbrahim ve diğer Mehmet Ağa'nın maaşı yüz ellişer kuruş, inas merzâya mahsûs bir nefer kadın hademe maaşı yüz elli kuruş, Aşçı Emine ve Çamaşırıcı Gülşen kadının maaşı yüz ellişer kuruş olduğu belirtilmiştir. Vazifenin ağırlığından ötürü çamaşırıcı maaşına elli, aşçı maaşına otuz kuruş zam yapılarak hastane çalışanlarının tamamına aylık toplamda iki bin yedi yüz seksen kuruş maaş verildiği izah edilmiştir (Doktor Şerif Bey, 2011, s. 190).

Aylık en yüksek maaşın iki bin kuruşla müdür ve emrâz-ı dâhiliyeye mahsus sertabibe; en düşük maaşın yüzer kuruş ile aşçı yamağı, papaz, hastane imamı-gassal, gassale ve hafız hanıma verildiği aynı eserde açıklanmıştır. Üstelik tımarcı maaşının dört yüz elliden dört yüze düşürüldüğü çamaşırıcı maaşlarının yüz elli olarak değişmediği görülmüştür. Ayrıca operatör aylık maaşının bin yedi yüz, emrâz-ı cildiye ve efrenciye dâhiliye tabip maaşının bin beş yüz, katib ve eczacı maaşının sekiz yüzer, anbar memuru-hastalar ağası maaşının altı yüz, bir nefer göz tabibi vekâlet maaşının dört yüz, aşçıbaşı ve serhademe maaşının iki yüz ellişer, üç kadın altı erkek toplam dokuz hademeden her birinin maaşının iki yüz, kapıcı maaşının yüz elli kuruş olduğu belirtilmiştir. Böylelikle çalışanlara ödenen toplam maaşın on bir bin üç yüz elli kuruş olduğu görülmüştür (Doktor Şerif Bey, 2011, s. 191-192; BOA, DH. İD, 53/31).

5. Erzurum Gurebâ Hastanesi'nin Numune Hastanesine Dönüşümü

Erzurum Gurebâ Hastanesi halkın desteği ve Belediye Başkanı Şerif Bey'in katkılarıyla hesaplanan keşif bedellinden daha az bir miktarla yapılmıştır. Hastane açıldıktan sonra masrafları belediye bütçesinden karşılanmış ancak bir süre sonra belediye mali sıkıntılarından ötürü bu görevi yerine getiremeyip devlet yardımına başvurmuştur. Bu durumla alakalı olarak dönemin Valisi Mehmet Emin Bey özetle şu ifadeleri kullanmıştır:

“Erzurum halkı, içinde bulunduğu maddi sıkıntılara rağmen, 6.000 lira sarfiyla mükemmel bir hastahane meydana getirmiştir. Fakat hükümet tarafından ahalinin bu fedakârlığını destekleyecek bir adım atılmamıştı. Bu hastahânenin geleceği, belediye idaresinin yardımına terk ve havale edilmiş bulunduğu için, bu müessese mevcut haliyle hastahâne olmaktan başka her şeye benziyordu. Şehrin girişinde milletin hamiyetine bir şeref timsali olarak göze çarpan bu muhteşem binanın kapısından içine girildiğinde, birkaç paslı karyolanın, yırtık ve kirli on minderin üzerinde birkaç hastanın çaresiz durumu, insanın yüreğini sızlattırmaktaydı. Bu facia karşısında hastahane, bir şifahane değil, bir dünya mezarı veya bir darülacezeye benziyordu.” (Küçükkuşurlu, 2008, s.183-184).

Hastane inşası üzerinden çok geçmeden hastane terk edilmiş duruma gelmiştir. 1912 yılında yirmi dokuzuncu firkanın tamamının Erzurum'a gelmesiyle IX. Ordu Kolordu Kumandanlığı Erzurum valiliğine başvurarak hastanenin askeriye tahsisini istemiştir. Ancak hastane halkın yardımlarıyla yapıldığı gerekçesiyle bu istek ret edilmiştir. Belediye Nizamnamesi gereğince hastanenin bakımı ve daimi masraflarını üstlenen Erzurum Belediyesi, devletten beklediği yardımı uzun süre tahsil edemeyince 1913'te alınan bir kararla özel idareye bağlanmıştır. Yatak sayısı yüze çıkarılarak hastane yok olmaktan kurtarılmıştır (Küçükkuşurlu, 2008, s. 186-187).

Erzurum Gurebâ Hastanesi'nde gelir düzeyi düşük kesiminin yanı sıra yaralı asker ve salgın hastalıklara yakalanan kişilerde tedavi edilmiştir. Keza Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir kayda göre Erzurum'da cüzzam hastalığına yakalanan kişilerin tedavi edileceği bir miskinane olmadığından cüzzamlıların tedavileri Erzurum Gurebâ Hastanesi'nde yapılmıştır (BOA, DH. UMVM, 95/1). Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaralı askerlerin tedavisini üstlenen hastanede aşı yapım merkezi kurularak kolera ve tifo aşuları imal edilmiş, 1920 yılının sonlarına doğru çiçek hastalığının artmasıyla hastanede çiçek aşısı da yapılmıştır. Bölgenin işgal altında olması ve maddi sıkıntılardan ötürü çalışamaz hale gelen Erzurum Gurebâ Hastanesi, 1924 yılında Sağlık Bakanlığına bağlanarak numune hastanesi adını almıştır (Tonbul & Forta, 2009, s. 63). Hastanenin Başhekimliğini ilk olarak Doktor Salim Cimilli yapmıştır (Aydın, 2023, s. 380). Erzurum Halkevi açıldıktan sonra Köycülük Şubesine başkanlık yapan Doktor Salim Cimilli, uzun yıllar Erzurum'da Sıhhiye Müdürlüğü görevini yürütmüştür. (Aydın & Dayı, 2023, s. 176).

SONUÇ

Sosyal devletin en önemli yapı taşlarından bir tanesi sağlık hizmetleridir. Bu hizmetler geçmişte olduğu gibi günümüzde de vatandaşların gelir durumuna bakılmaksızın devlet tarafından karşılanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde sağlığa yönelik hizmetler vatandaşların sahip olduğu en önemli haklardan bir tanesidir. Bu nedenle devlet sağlık sektöründe gerek hizmet sunucu, gerek denetleyici, gerekse düzenleyici roller üstlenmiştir. Çeşitli sebeplere bağlı olarak bu rollere yetişemeyen devlet sosyal politikalar aracılığıyla toplum sağlığını korumaya altına almaya çalışmıştır. Bu kapsamda imparatorluğun hemen her bölgesine hastaneler inşa ettirerek sağlık hizmetlerinden mahalli idareleri sorumlu tutmuştur. Merkezi hükümet sadece hastanelerin teftişi ve denetiminden sorumlu olmuştur. Bu noktadan hareketle çalışmada Erzurum Gurebâ Hastanesi sosyal devlet politikaları bağlamında ele alınarak değerlendirilmiştir. Erzurum Belediye Başkanı Şerif Bey'in katkıları, devlet adamları, halktan toplanan para ve yardımlarla inşa edilen Erzurum Gurebâ Hastanesi 1 Eylül 1904 tarihinde açılmıştır. Hastanenin her türlü masrafı halktan ve mahalli gelirlerden karşılandığı için genel bütçeye yük olunmamıştır. Erzurum Gurebâ Hastanesi benzer hastanelerden farklı olarak üç katlı ve tek bir bina olarak inşa edilmiş pavyon usulü kabul edilmemiştir. Vilayete hâkim bir noktaya konumlandırılmış olan hastane çok sayıda hastaya hizmet vermiş, istihdam edilen tıbbi kadronun mesleki nitelikleri onu mahallindeki en önemli kuruluş yapmıştır. Sivil halka ücretsiz sağlık hizmeti veren Erzurum Gurebâ Hastanesi, salgın hastalıklarla mücadele konusunda ciddi adımlar atarak Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaralı askerlerin tedavisini üstlenmiştir. Erzurum Gurebâ Hastanesi gerek kültür gerekse Erzurum vilayetinin yakın dönem sağlık tarihine ışık tuttuğu için oldukça önemlidir. Maddi imkânsızlıklar, tıbbi malzemelerin yetersizliği, doktor eksikliğinden ötürü atıl duruma düşmüştür. Erzurum Gurebâ Hastanesi 1924 yılında Sağlık Bakanlığına bağlanarak Erzurum Numune Hastanesi adını almıştır. Günümüzde Aile ve Toplum Sağlığı Merkezi olarak hizmet vermeye devam eden bu yapı halkın sağlığını güvence altına almaya devam etmektedir. Yapıya ait fotoğraflara çalışmada yer verilerek günümüz ile geçmiş arasında kıyaslamaların yapılmasına olanak tanınmıştır.

KAYNAKÇA

- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
- BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri (BEO)
- BOA. BEO. Dosya/Gömlek No: 3786/283898, Hicri (H)-23-07-1328 (31 Temmuz 1910).
- BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT)
- BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek No: 439/69, H-19-04-1313 (9 Ekim 1895).
- BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek No: 2251/32, H-20-05-1317 (26 Eylül 1899).
- BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek No: 2560/104, H-14-08-1319 (26 Kasım 1901).
- BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek No: 476/61, H-01-01-1320 (10 Nisan 1902).
- BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek No: 732/14, H-06-04-1321 (2 Temmuz 1903).
- BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek No: 883/29, H-11-06-1322 (23 Ağustos 1904).
- BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek No: 902/19, H-13-08-1322 (23 Ekim 1904).
- BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek No: 925/81, H-17-11-1322 (23 Ocak 1905).
- BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek No: 688/6, H-20-01-1321 (18 Nisan 1903).
- BOA, Dâhiliye İdare (DH. İD). Dosya/Gömlek No: 53/31, H-14-04-1330 (2 Nisan 1902).
- BOA, Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti (DH. UMVM). Dosya/Gömlek No: 95/1, H-23-03-1328 (4 Nisan 1910).
- BOA, İrâde Dâhiliye (İ. DH). Dosya/Gömlek No: 1367/20, H-22-04-1317 (30 Ağustos 1899).
- BOA. İ.DH. Dosya/Gömlek No: 1427/17, H-16-07-1322 (26 Eylül 1904).
- BOA, İrâde Hususi (İ. HUS). Dosya/Gömlek No: 120/8, H-12-06-1322 (24 Ağustos 1904).
- BOA, İrâde Taltîfât (İ. TAL). Dosya/Gömlek No: 353/1, H-26-10-1322 (3 Ocak 1905).
- BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD). Dosya/Gömlek No: 1523/8, H-27-06-1320 (1 Ekim 1902).
- BOA, Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y.EE. d). Dosya/Gömlek No: 413, H-20-06-1322 (1 Eylül 1904).
- BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y. PRK. UM). Dosya/Gömlek No: 74/106, H-02-01-1323 (9 Mart 1905).
- Aksoy, E. & Aydın, D. (2022). Hastane tasarımlarının geçmişten günümüze değişiminin hasta odaları üzerinden incelenmesi. *Bodrum Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(2), 221-240.
- Aydın, H. (2023). *Cumhuriyet dönemi'nde Kars, Erzurum ve Erzincan'a yapılan kamu harcamaları ve yatırımları (1923-1950)*. (Yök Tez Merkezi, Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Aydın, H. & Sinever, E. D. (2023). Erzurum'da eğitim alanında yapılan kamu harcamaları ve yatırımları üzerine bir değerlendirme (1928-1938). *Journal of History School*, 62, 159-182.

- Aydın, H. (2024). Mustafa Kemal Atatürk döneminde bir motivasyon kaynağı olarak taltifler. *Belgi Dergisi*, 27,1-18.
- Başar, Z. (1978). Erzurum Gureba Hastanesi ve sonrası. *Dirim*, (1-2), 48-53.
- Cevizliler, E. & Öncü, A. S. (2013). Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey'in vilayetteki çalışmalarına dair raporu (1905). *History Studies*, 5(1), 71-88.
- Çekim, M. (2023). *Sultan II. Abdülhamid döneminde taltîfât (1876-1909)*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Çekim, M. & Kaya Doğanay F. (2023). Teşvikten tebriğe: Sultan II. Abdülhamid'in ulema taltifleri. *Journal of History School*, 62, 214-236.
- Çekim, M. (2024). Osmanlı sosyal hizmet örnekleminde Dârü'l-aceze kurumu ve mensuplarının ödüllendirilmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 875-888.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Doktor Şerif Bey, (2011). *Erzurum vilâyeti sıhhî ve ictimâî coğrafyası*. (Haz. M. Küçükuşurlu). Serander Yayınları.
- Gezgin, S. & Işık, T. (2018). *Envar-ı Şarkıyye Anadolu'da çıkarılan ilk Türk gazetesi*. S. Gezgin (Eds.). *Medya ve iletişime diyalektik bakış* (ss. 13-28). Eğitim Yayınevi.
- Gürkan, K. İ. (1944). *Gureba hastanesi tarihçesi*. Kenan Matbaası.
- Karataş, Y. (2010). *Sultan II. Abdülhamid dönemi'nde Erzurum (Sosyal, ekonomik, idarî ve demografik yapı)*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Küçükuşurlu, M. (2008). *Erzurum belediyesi tarihi-I: Osmanlı'dan cumhuriyet'e (1866-1930)*. Dergâh Yayınları.
- Mursal, S. (2017). *Osmanlı Devleti'nde ilk gureba hastaneleri*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi.
- Özbek, N. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal yardım uygulamaları*. H. İnalçık & M. Seyitdanlıoğlu (Eds.). *Tanzimat: Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (ss. 577-599). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü-I*. Milli Eğitim Basımevi.
- Sarı, N. & İzgöer, A. Z. & Tuğ, R. (2014). *Başbakanlık Osmanlı arşivi belgeleri ışığında: II. Abdülhamid devri'nde kurulan ve geliştirilen hastaneler*. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Şemseddin Sami, (1317). *Kamus-ı Türkî*. İkdâm Matbaası.
- Taneli, B. & Şahin, H. (2013). *Cumhuriyetten önce ve sonra ülkemizde hastaneler, çocuk hastaneleri ve tıp eğitimi*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Taşkın, F. (2019). *Erzurum'da bir misyoner hastanesi: Erzurum Amerikan Hastanesi*. N. Hayta & B. Demirtaş & M. Can (Eds.). *Tarihin izinde bir ömür Prof. Dr. Nuri Yavuz'a armağan* (ss. 846-855). Berikan Yayınevi.

- Tonbul, Z. & Forta, Ö. (2009). *Tarihi hastaneler: Gurebâ hastaneleri'nden memleket hastaneleri'ne ilk sivil hastaneler*. Novartis Kültür Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe sözlük- I*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Umar, N. & Sarı, F. Z. (2020). Geç dönem Osmanlı sağlık yapılarının gelişiminin Adana vilayeti Örneği üzerinden incelenmesi. *Art-Sanat*, 14, 469-493.
- Uyanıker, A. (2014). *Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nde sağlık alanında yapılan çalışmalar (1876-1909)*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Yazıcı Metin, N. (2020). Osmanlı'nın son döneminde bir kasaba hastanesi: İnşa süreci ve mimarisiyle Dedeğaç Gurebâ Hastanesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29(2), 945-961.
- Yıldırım, B. (2021). Doğu'dan yükselen ışık: Envar-ı Şarkıyye vilayet gazetesi. *Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi*, 8(1), 35-62.
- https://www.serifendiasm.com/images/uploads/35d09478d6IMG_1283.JPG. (23 Kasım 2023).